

Ungdom, litteratur og samfund

– 60'ernes problemrealistiske ungdomsroman

Publ. i Flemming Mouritsen, red.: Analyser af dansk børnelitteratur. København: Borgen 1976, s. 255-299.

Ungdomslitteratur er en problematisk kategori at operere med. Der gives ingen umiddelbar afgrænsning af den. Læsestof for ungdommen er alting, men i takt med at ungdommen udskilles som en særlig social kategori sker der en række specialiseringer af børnelitteraturen med henblik på denne gruppe. Man skal helt op til 1950'erne, før der er etableret en speciel litteratur, produceret og markedsført som ungdomslitteratur med henblik på aldersgrupperne omkring puberteten. At en ungdomslitteratur får sit gennembrud her er udtryk for, at der er udskilt en særlig konsumentgruppe for disse tekster. Det er denne sammenhæng, der er den afgørende. Ungdomslitteratur må forstås som en genre, der er betinget af en bestemt social funktionssituation. De forskellige varianter er sekundære udtryk for denne funktionalitet, afhængige af, at de har specielle funktioner at varetage. Det som her skal behandles er den type, som slår igennem i 50'erne og 60'erne. Den generaliserede betegnelse er uholdbar og er udtryk for en vis ideologisk sløring af modsætninger. Der er tale om en udspecialiseret del af det læsestof, der produceres for ungdommen, nemlig den problemrealistiske litteratur, hvis funktionsområde og standpunkt er mellemlags-ungdommen.

Genrehistorisk rids

1. Ungdomslitteraturens forhistorie er imidlertid længere end som så, omtrent lige så lang som ungdommens. Ungdommen »opfindes« samtidig med barndommen, og det sker om ved de tider da dampmaskinen opfindes. Ungdom er som barndom ikke blot en biologisk størrelse, den er som kategori et samfundsmæssigt fænomen. Som sådan er den betinget af den socio-økonomiske udvikling og opstår med det første liberal-kapitalistiske gennembrud og borgerskabets opkomst i slutningen af 1700-tallet.

Med denne udvikling skete et skred i familiens funktion og i børnenes socialisation. Dette skred antager forskellige former, alt efter klassesituationen. Den borgerlige familie i denne fase er en direkte økonomisk funktional størrelse, idet besiddelsen og dens bevarelse bæres og formidles gennem den. Men der sker en opsplittning mellem en produktionssfære og en intimsfære og familiens funktion bliver overvejende reproduktiv, bl.a. i varetagelsen af børnenes socialisation.¹ Denne kan således ikke ske gennem deres direkte deltagelse i produktionen. Deres kvalificering går via familien og de institutioner som i samme periode udvikles til formålet. Børnelitteraturen, som nu opstår, kan ses som en af disse, og den er i denne periode som opdragelsen i øvrigt funktionelt rettet mod børnenes kvalificering til voksenfunktionen, psykisk, moralsk, instrumentelt og ideologisk.²

Børnenes overflødiggørelse i forhold til produktionen strækker sig ud over barndommen, idet en videre kvalificerings- og dannelsesproces er nødvendig for overtagelsen af de borgerlige funktioner. Herved opstår den særlige ungdomskategori. Hvad der karakteriserer ungdom er da, at den beror på en forlængelse af den specielle barndoms- og socialisationssituation, nødvendiggjort af behovet for en videregående dannelse. Denne situation betyder for de unge et forlænget afhængighedsforhold og en psyko/social disciplinering og behovsudskyldelse. Ungdommen er således institueret, hvilket dog ikke betyder, at der udvikles en særlig ungdomslitteratur. En sådan er ikke nødvendiggjort, socialisationen er direkte rettet mod de unges kvalificering til voksenfunktionen og formidles derfor gennem den almene borgerlige dannelsesinstitution, der kun på det institutionelle plan har udspecialiseringer mod ungdommen. Som et led i denne sammenhæng og i den borgerlige offentlighed udvikles den litterære institution. Dannelsesromanen, som opstår på dette tidspunkt som en af denne institutions centrale genrer, er på sæt og vis en art ungdomslitteratur, idet den tematiserer denne ungdomsfase, begrundes den og indtolker den ideologisk i dens sammenhæng.

Ved siden af de direkte funktionsrettede former udvikles en behovskompenserende litteratur bygget over samme struktur, men i en statisk variant. Den er affødt af behovet for at kanalisere og opfange de spændinger og modsætninger, der opstår gennem den psyko/socialt retardering. Denne litteratur får sit gennembrud med romantikken i form af eventyrlige beretninger (historiske romaner og anden eksotisme). I børnelitteraturen er even-

tyrenes omfunktionering et eksempel herpå.³ Disse to former for litteratur yder de grundlæggende mønstre for den senere udvikling af en specifik ungdomslitteratur (ligesom for børnelitteraturen og triviallitteraturen gennem omfunktioneringer af strukturer og tematiseringer).

I de andre klasser, proletariat og småborgerskab, som underlægges den kapitalstyrede vareøkonomi, er der på dette tidspunkt ikke udviklet nogen ungdomskategori som udskilt socialisationsperiode, ligesom barndommen er en glidende overgang til voksenfunktion. I småborgerskabet sker socialisationen stadig fortrinsvis ved børnenes deltagelse i de produktive og reproduktive funktioner, som er placeret i familien. For proletariatet betyder tilstandene i denne periode tværtimod, at også det meste af barndommen underlægges udnyttelsen gennem lønarbejde. Kapitalens kortsigtede behov for hurtig akkumulation og arbejderklassens ringe organisation medfører en hårdhændet udnyttelse af arbejdskraften, og børn er den billigste arbejdskraft. Socialiseringen til lønarbejde sker direkte gennem produktionssektoren.

2. I sidste halvdel af 1800-tallet op mod århundredskiftet slår børnelitteraturen igennem over en bredere front, hvilket er betinget af den socio-økonomiske udvikling. Den tenderer ekspansivt fra en liberalistisk form mod en monopolkapitalistisk på et højere organiseret og teknologisk niveau. Dette medfører en omfunktionering af den borgerlige familie, idet de økonomiske funktioner nu ikke længere formidles direkte gennem den. Familien og dermed børnene spaltes endeligt ud i en snæver intimsfære med reproduktive funktioner (konsumtion, rekreation og

socialisation). Familien, børnene og de unge placeres herved i en isoleret overflødighedssituation. Der er ikke brug for børn som børn, kun abstrakt i form af kvalificerede voksne, og senere arbejds-kraft.

Denne udvikling betyder også, at proletariseringen ekspanderer, at der udvikles mellemlag af funktionærer og teknikere, og at børnearbejdet afvikles, dels som følge af arbejderklassens kamp for forbedrede livsvilkår, dels fordi børn ikke er brugbare længere og dels som følge af kapitalens behov for højere kvalificeret arbejdskraft, hvad der også manifesterer sig i mellemlagenes opkomst.⁴ Den borgerlige kernefamilieform bliver dermed den herskende også i lønarbejderklassen, men familiens forhold og funktion får forskellig karakter alt efter den klasse-mæssige situation, således også socialisationen af børn og unge. Primært er der her tale om en socialisation til lønarbejde, men i forskellige sammenhænge. For dele af arbejderklassen og for mellemlagene er der brug for en videre kvalificering og disciplinering af børnene og de unge – også ideologisk, idet klassekampen truer stabiliseringen af forholdene på kapitalens betingelser. De indre modsætninger medfører, at de unges overflødiggørelse på ét plan og deraf følgende fejlfunktion skaber behov for integration på et andet plan. Det er som funktioner til varetagelse af disse behov, man må forstå uddannelsessystemets udvidelse og omstrukture-ring i denne periode⁵ og også børnelit-teraturens brede gennemslag. Den er dels et udtryk for kapitaløkonomiens ekspansion ind i dette område, dels for behovet for et kompenserende socialisationsagentur.

Familiernes omfunktionering og børnenes ændrede situation medfører en

tilsvarende omfunktionering af børnelitteraturen fra en overvejende konkret funktionskvalificerende form til en overvejende kompensatorisk og abstrakt psykisk/ideologisk kvalificerende. Den er bl.a. et redskab til at opsure og kontrollere de potentielt »uhensigtsmæssige« adfærds- og bevidsthedsudviklinger, der kan opstå med børnenes overflødige og blokerede situation.

Børnelitteraturen differentieres i klasse-specifikke udformninger (i en borgerlig og mellemlagsorienteret »finlitteratur« og en decideret masselitteratur), og i en række genrer, køns- og aldersdifferentierede. Det er i denne periode, man ser de første udviklinger af en specifik ungdomslitteratur. Den er betinget af, at ungdom nu institueres som bredere social kategori, omfattende også den mellemlags- og småborgerungdom, der placeres i en længerevarende uddannelse. Den socialisation som kræves til disses disciplinering og kvalificering formidles endvidere gennem de sportslige og kristelige bevægelser og de spejderbevægelser, som opstår.

I denne periode er de her antydede forhold anlagt og ekspanderende og afgørende, de omfatter endnu kun dele af befolkningen. En ungdomslitteratur og dens sociale betingelser er dog opstået i en række udspecialiserede varianter alt efter funktionssammenhængene.

Fra 1870'erne slår pige- og ungpige-bogen igennem i form af en omfunktionering af den moralske fortælling og dansesromanens guvernantevariant (jvf. kapitlet om pigebøger). Den har en borgerlig og mellemlagsrettet ungpigesocialisation som socialbetingelse. Ved århundredeskiftet kommer en dansk produktion.

For hankønnets vedkommende er der endnu ikke tale om en speciel ungdoms-

litteratur, men der sker en vis aldersdifferentiering af den kompensatoriske spændingslitteratur, der nu ekspanderer voldsomt.⁶ *Peder Most*-bøgerne af Walter Christmas (1901ff.) kan nævnes som dansk repræsentant for genren. Kostskoleromanerne tematiserer ligeledes en ungdomssituation. *Flemming*-bøgerne af Gunnar Jørgensen (1918ff.) er en senere dansk variant af typen, hvor den særlige problemrealistiske form og socialisationsstruktur er udviklet. En overordnet dannelsesromanstruktur er en udspilet ramme om en serie af selvstændiggjorte forløb. Det samme er tilfældet med *Peder Most*. Man kan heri også se en tendens mod den serieform, der i kraft af sine egenskaber m.h.t. produktionalisering og markedseffekt slår igennem som børnemasselitteraturens hovedform fra 30'erne, 40'erne og fremefter.⁷

Samtidig med *Flemming*-bøgerne kommer en af de første udprægede ungdomsromaner: Rudolf Bruhns *De seks* (1916), som på et nationalromantisk ideologisk grundlag tematiserer og fungerer ind i den omtalte mellemlagssituation. Trods afgørende forskelle foregriber den også på andre leder den senere ungdomslitteratur – ved dens psykologiserende metode, og ved at have intimsfære-forhold (især omkring parforhold) som centralt tema. Heri har den mange mindelser om pigebøgerne. Den betegner et sammenløb af pige- og drengbogen (kærligheds- og spændingshistorie i ét), hvad også de senere ungdomsbøger gør.⁸ Dette hænger sammen med deres mellemlagsstandpunkt. Mellemlagsfunktionerne er netop karakteriseret ved at ligge uden for værdiproduktionen, og ved for en dels vedkommende at være udviklet til varetagelse af de intimsfærefunktioner, der glider ud af

familien og bliver samfundsmæssige (forsorg, restaurering af arbejdskraft, og socialisation (lærere m.v.)). Dette kan også være baggrunden for at pigebogen i omfunktioneret form er et grundlag for genren. *De seks* har desuden en forudsætning i den skolelærerlitteratur, som i tilknytning til selvejerbøndernes klasseoffensiv udvikles i slutningen af 1800-tallet. Denne kan til dels ses som en ungdomslitteratur med tilknytning til bondeungdommens i den sammenhæng nødvendiggjorte og alternative kvalificering og socialisation via friskoler, højskoler m.v. (Skolelærerlitteraturen er udgangspunkt for den afgørende udvikling der sker i børnelitteraturen i denne periode, hvad der hænger sammen med den særlige danske udvikling, hvor småborgerskabet (specielt det agrariske) stabiliseres og går styrket ud af kampen (jvf. kapitlet om denne litteratur)).⁹

Ved siden af den køns- og aldersmæssige differentiering af børnelitteraturen, som manifesterer sig, er der således også tale om en klassebestemt. De ovennævnte typer er alle knyttet til borgerskabet og til de opstigende mellemlag og småborgerskabet. Det er den type læsestof, som gennem skolen også formidles til arbejderbørnene. Til den disciplinerende og kompensatoriske funktion føjes en demobiliserende mystificering af klassebevidstheden. Desuden formidles der nu med triviallitteraturens og den øvrige bevidsthedsindustriens gennembrud læsestof også til dem via markedet. Proletarbørnenes barndom uanset skolereformer er stadig kort, nogen ungdomssituation er ikke til stede, så det er nok et spørgsmål i hvor stor målestok, det er dem, der er af-tagere af de dele af triviallitteraturen, som har profil mod ungdommen (westerns og krimier).

Der er således i denne periode et differentieret udbud af læsestof for ungdom, men i ret udviklet form. Ungdomskategorien er endnu ikke omfattende og kun delvis udsplittet som særphænomen.

3. De tendenser, som er skitseret i det foregående, udvikler sig videre op gennem mellemkrigstidens kriser, som kulminerer med krisen i 30'erne. Denne får som konsekvens en gennemgribende omstrukturering af samfundet. Krisen kan således ses som et udtryk for at den økonomiske udvikling går ind i en ny fase. De store fisk sluger de små med en proletarisering af dele af småborgerskabet til følge. Statsmagten bliver i socialdemokratisk regi en central regulerende og stabiliserende faktor. Der kommer direkte indgreb på arbejdsmarkedet, og den keynesianske omsætningsøkonomi formidles som løsningsredskab via statsmagten. Udpumpningen af købekraft sker gennem igangsættelse af offentlige arbejder, socialreformer og udvidelser i uddannelsessektoren (skolereform 1937).¹⁰ Herigennem ekspanderer den offentlige sektor og med omstruktureringen i produktionssektoren betyder det en yderligere vækst i mellem-lagene. Kapitalismen strukturerer direkte og indirekte gennem statsmagten langt mere gennemgribende hele samfundet.

Disse forhold betyder også, at den særlige ungdomssituation bliver et tendentielt massephænomen. Arbejdsløsheden rammer også i 30'erne de unge i højere grad, samtidig medfører det højere teknologiske niveau og den offentlige sektors ekspansion et forstærket behov for højere kvalificeret arbejdskraft. Dette er baggrunden for uddannelsessystemets udvidelse også som et redskab til opslugning af overflødig arbejdskraft.

Et andet udtryk for ændringen i ungdommens situation er det, at ungdomsbevægelserne i mellemkrigstiden får et op-sving, som kulminerer i 30'erne, nu også med politiske bevægelser. Med baggrund i de tilspidsede klasse modsætninger udvikles der således i forbindelse med fagbevægelsen en række alternativer til de borgerlige.

Massemedierne ekspanderer og omfunktioneres i delvis nye former og strukturer for at kunne besvare den ændrede situation, bl.a. gennem specialiseringer mod forskellige ungdomskategorier.

I modsætning til hvad der er tilfældet for småbørnslitteraturens vedkommende sker der mig bekendt ikke en egentlig nyudvikling i 30'erne med hensyn til ungdomslitteraturen som udtryk for den ændrede situation. »Flemming«-bøgerne fra 20'erne kan imidlertid som beskrevet ses som en forløber og et udtryk for mellemkrigstidens situation. I det hele taget gælder det, at de antydede omfunktioneringer i 30'erne er til stede som mere eller mindre manifesterede tendenser gennem mellemkrigstiden. I denne kriseperiode formes og udvikles de økonomiske, sociale og institutionelle forhold og metoder, der bliver ramme for efterkrigstidens situation.

4. Det er således først i 50'erne og 60'erne med den accelererende økonomisk bestemte omstrukturering af samfundet, at der kommer en omfattende etablering af ungdomsfænomenet. Den særlige ungdomssituation, der er karakteriseret ved udspaltning fra produktionsfæren, ved økonomisk afhængighed af forældre, opbevaring (og kvalificering) i institutions-sammenhænge og psyko/social retarding kommer efterhånden til at omfatte

alle kategorier af unge. Men lige så lidt som barndom er én ting, er ungdom det. Der er afgørende klassebetingede forskelle. Man kan eksempelvis henvise til, at uddannelsessystemet fungerer som et redskab til at reproducere klassesamfundet.¹¹ De unge fra arbejderklassen socialiseres i 50'erne i stort omfang direkte til lønarbejde, som ufaglært arbejdskraft (til særlige ungdomstariffer) – eller lærlinge. Først i 60'erne med den intensive kapitalakkumulation og følgende overflødiggørelse af arbejdskraft i produktionen og behov for videre kvalificering slår den forlængede skoleperiode igennem for dele af disse grupper. Et af symptomerne på at ungdomssituationen med 50'erne har manifesteret sig afgørende er, at ungdom nu kommer i offentlighedens fokus som problem. Der nedsættes kommissioner til undersøgelse af tilstandene¹² og til udvikling af metoder til deres forbedring og forebyggelse. Den »kulørte« debat er et andet af symptomerne (jvf. nedenfor). Baggrunden for det er, at overflødiggørelsen af ungdommen slår ud i en række konfliktforhold i form af en »truende« generel tilpasnings- og disciplineringskrise. Modsætningsforholdet fremtræder dels åbent i form af stigende ungdomskriminalitet, »optøjer«, bandesyndromet, teenagekategorien (som særlig udskilt socialt og markeds-mæssigt fænomen), rockbølgen mv. – dels snævert i interne familiemodsætninger som følge af familiens tiltagende isolering og indsnævring til konsumagentur samtidig med, at økonomiske bolig-mæssige forhold øger presset. Alle disse symptomer på mere fundamentale modsætninger er i første omgang hovedsagelig knyttet til den proletarungdom, der er presset ud i en marginalposition gennem arbejdsløshed og miljøvilkår.

Samtidig nødvendiggør den økonomiske udvikling kraftige appeller (gennem reklame og massemedier) til det frihedsbehov, som den underliggende tvangssituation afføder. Det transformeres til en frihed gennem konsum.

Disse tilstande er specielle symptomer på systemets iboende modsætninger og vanskeligheder med at reproducere sig selv og med at integrere og disciplinere den kommende arbejdskraft. Konflikterne omkring ungdommen har deres baggrund i de åbne klassemodsatninger, der trods »koldkrigs«-situationen præger perioden på grund af den ekstensive udnyttelse af arbejdskraften og den accelererende proletarisering – og de har specielt en baggrund i uddannelsessystemet, der endnu ikke er udbygget og omfunktioneret til de nye behov. Dettets udvikling sker først med reformerne fra 50'ernes slutning. Det udbygges dels som følge af det stigende behov for kvalificeret arbejdskraft på flere niveauer, dels som løsningsapparat for ungdomssituationen. Det fungerer her harmoniserende og integrerende både på det økonomiske og det ideologiske plan.¹³

60'ernes overflade af voldsom økonomisk vækst, der dels skabes på grundlag af en ekspansiv imperialistisk udbytning, dels gennem intensiv kapitalakkumulation og produktivetsforøgelse, der bl.a. muliggøres ved teknologisering af produktionen og ved intensivering af arbejdet, har en indbygget omkostningsside i form af forstærket arbejdstempo, nedslidning, miljøforringelse – og fx også opløsningstendenser i familien, hvad der umiddelbart har konsekvenser for børne- og ungdomslitteraturen.

På samme måde er den af Socialdemokratiet administrerede teknokratiske klassesamarbejds-, konsum- og vækstpo-

litik en overflade over en realitet af accelererende klasse modsætninger.¹⁴

Så længe overfladen svarer til den måde forholdene fremtræder for den umiddelbare bevidsthed, så længe kan denne ideologi fungere. Det vil sige så længe væksten, højkonjunktoren, kapitalens profit- og ekspansionsmuligheder er til stede. Og det er de til 60'ernes slutning med vendepunkt i 70'er-krisen. Og væksten *er* en realitet, reallønsforbedringen også og de sociale forbedringer, som tilkæmpes, ligeledes. Reallønnens begyndende stagnation i 60'ernes slutning som følge af profitratens fald og det stærke arbejdspress bevirker at modsætningerne atter bryder gennem overfladen og udløser fx de »vilde« strejker som et varsel om 70'ernes åbne krise.

Det er denne situation, der er baggrund for uddannelsessystemets omstrukturering, nødvendiggjort af kvalificeringsbehovet. Der sker en ændring af pædagogikken i retning af en individorienteret stimulerings- og tilbudspædagogik, hvor den autoritære form erstattes af en mere gruppestyret »demokratisk« form. Dette er overfladen. Men realiteten under den er, at der sker en overgang til pædagogisk stordrift og masseproduktion. Den »frie« pædagogik, som har en lang forhistorie, funktionaliseres via amerikansk produktudvikling til den undervisningsteknologi, der under mærker som kreativitetspædagogik og programmeret undervisning markedsføres med en formelig maskinpark af undervisningsmidler, således at undervisningen til en vis grad også direkte kapitaliseres. Under demokratiseringens overflade accelererer centralstyring og teknokratvælde – dvs. autoriteten forsvinder ikke; den forskydes til en abstrakt, men altgennemtrængende systemautoritet. Autoritet og disciplin transformeres

til manipulation. Samtidig med, at den direkte, fremtrædende tvangsmæssighed aftrappes, optrappes den indirekte reelle – parallelt med hvad der sker i produktionsfæren.

Svarende hertil transformeres uddannelsessystemets (og også bøgernes) borgerlige ideologiske overbygning. Det national-liberalistiske og småborgerlige standpunkt afløses som harmoniseringsmedium og forklaringsramme for samfundsmodsatninger af et funktionalistisk mellemlagsstandpunkt. Det har sin baggrund i, at mellemlagene erstatter småborgerskabet som social opstigningsmulighed under disse gruppers voldsomme ekspansion i 60'erne. Pædagogisk og ideologisk er der en tendens bort fra de solide borgerdyder mod en mere konsumorienteret »tilbuds«-opdragelse – fra behovsudskyldelse og præstationsmotivation til behovsmotivation.

Uddannelsessystemet får således gennem den omfunktionering af det borgerligt individualistiske friheds- og lighedsbegreb, som dets ændring er udtryk for, også en ideologisk og økonomisk harmoniseringseffekt, som kamouflerer klassemodsatninger og økonomisk tvang. Det bliver et af de centrale redskaber for realiseringen af de lighedsforestillinger, der behersker det administrerende socialdemokrati – »lighed gennem uddannelse« svarende til »frit« erhvervs- og konsumvalg.

Uddannelsessystemets funktion som sorteringsapparat og redskab for bevarelsen af klasseinteresser og privilegier bliver imidlertid åbenbar mod 60'ernes slutning. Det gør også dets modsætningsfyldte funktion som på én gang kvalificerende og disciplinerende instrument for opbevaring af »overflødig« ungdom. Og

det samme gør dets pædagogiske dobbeltfunktion som på én gang ikke-autoritært, kritisk kvalificerende og tvangsmæssigt, abstrakt tilpassende. Disse modsætninger træder frem i sammenhæng med de øvrige samfundsmæssige modsætningsmanifestationer mod 60'ernes slutning. De er sammen med den politisering og ideologiske »opløsning«, der vokser frem med Vietnam-bevægelsen, den baggrund, der udløser ungdomsoprøret. Med dette kulminerer også den modsætningsfyldte holdning til ungdommen, på den ene side ungdomsmytologisering (via reklamen fx) og på den anden dæmonisering.

En funktion svarende til uddannelsessystemets har den bevidsthedsindustri, som via massemedier i denne periode ekspanderer voldsomt. Med basis i den modsætningsfyldte ungdomssituation og den købekraft som er til stede og kapitalens ekspansionsbehov udvikles et specielt ungdomsmarked. Varekonsumet bliver her som i samfundet i øvrigt et centralt økonomisk og socialt løsningsmiddel. Det tjener både den nødvendige realisering af merværdien og disciplineringen i form af harmonisering af de grundlæggende modsætninger også på det psykiske individplan.

Konsumforholdet har således en socialiserende funktion, idet konsumet besvarer og bliver en provisorisk løsningsmulighed for spændingssituationen. Den aktualiseres specielt i ungdomsfasen med puberteten og seksualitetens gennembrud og de retarderede realiseringsmuligheder. Konsumet fungerer som afledning og kompensation for tvang og konflikt. Men det er som symptumløsning en labil fastholdelse af spændingen – det kroniske forbrugs profitable cirkel.

Bevidsthedsprodukterne er som varer led i denne sammenhæng, men også ved at de i deres indhold formidler disciplineringen ideologisk.

Den »kulørte« bølge af trivallitteratur i 50'erne er det første udbrud af denne periodes boom for typen. Den kalder et modstød frem med den voldsomme tegneseriedebat, idet den ses ikke blot som et krisesyndrom, men som selve tilpassningskrisens årsag.¹⁵ Kampagnen kan ses som et udtryk for at tilpassningskrisen truer med at brede sig til middelklasseungdommen. Det er det, man søger at dæmme op for. Trivallitteraturen opfattes endnu engang¹⁶ som truslen mod almindelsen og den traditionelle småborger- og mellemlags-socialisering, der med 60'erne tvinges ind i en ny fase. Det er fra denne traditionalistiske position, den modgås gennem censurtiltag og forsøg på udvikling af forebyggende instrumenter. Disse er dels af institutionel art – uddannelsessystemets udvikling, dels af litterær art – børnebogsprisen indstiftes til op-hjælpning af en »lødige« litteratur.

Ungdomslitteraturen ophjælpes således også, det sker via institutionerne, idet dens udgivelse er afhængig af udbredelse gennem disse kanaler. Baggrunden for ungdomslitteraturen er den generelle ændring i ungdomssituationen, men den er funktionsmæssigt rettet mod og delaspekt i den institutionelle mellemlagssocialisering.

Der opstår nu særlige ungdomsforfatterskaber (Poul Jeppesen (siden 40'erne), Bech Nygård, Jytte Lyngbirk og Thøger Birkeland), og forlagene markedsfører nu denne litteratur som specialiseret produkt.¹⁷

Udviklingen af denne problemrealistiske ungdomslitteratur, der fortrinsvis

tematiserer mellemlagenes ungdomsforhold, kan således ses som led i den omfunktionering, der sker m.h.t. de socialisationsagenturer som ungdommen er underlagt – familie, institutioner, varekonsum, medier. Og som disse faktorer slår ungdomslitteraturen først bredt igennem i 60'erne.

Den problemrealistiske ungdomslitteratur i 60'erne

Den her skitserede samfundsmæssige tilstand i 60'erne og den ungdomskategori, der etableres som en konsekvens, er den konkrete realsituation, som ungdomslitteraturen forholder sig til og besvarer.

Denne situation antager direkte karakter af blokering og retardering af de faktiske ressourcer og behov, der udvikles med puberteten – biologisk, seksuelt, emotionelt, intellektuelt og socialt. Dette er fremtvunget af den socio/økonomiske udvikling, der dels frisætter arbejdskraft, dels skaber behov for dennes abstrakte kvalificering og funktionalisering. Men netop denne udvikling vanskeliggør disciplineringen og integreringen af de unge på kapitalens betingelser, den er konflikt-skabende og nødvendiggør kompensatoriske forholdsregler. Disse formidles dels gennem hel- og halvinstitutionaliserede former (ungdomsskoler, klubber, sport mv.), dels over markedet i form af konsum, herunder mediekonsum.

Ungdomssituationen manifesterer sig imidlertid køns- og klassespecifikt, hvorfor også medier mv. må besvare situationen specifikt.

Den særlige ungdomslitteratur, hvormod talen er, indgår således som en særlig form med en specifik funktion mellem en række udspecialiserede bevidsthedsindustrielle former.

Mens de triviallitterære (tegneserier, popblade¹⁸, novellemagasiner, krimier, westerns mv.¹⁹) har deres aftagergrupper hos ungdom både i mellemlagene og arbejderklassen – dog med delvise klassebestemte specialiseringer vsa. de kønsbestemte – dér er den problemrealistiske ungdomslitteratur som nævnt et udpræget mellemlagsfænomen, og er betegnende nok afhængig af formidlingen via institutioner, skoler og biblioteker.²⁰ Den indgår som led i mellemlagssocialiseringen og er udtryk for behovet for den mere fleksible, nuancerede og fortvivlede og labyrintiske emotionelle og adfærdsmæssige disciplinering af disse unge.

Hovedmassen af ungdomslitteraturen udgøres af oversættelser, især amerikanske og svenske.²¹ Den svenske produktion er en stærkt udviklet og afgørende islet i den danske. Centrale forfattere er Kerstin Thorval, Max Lundgren, Hans Petterson, Gun Jacobson og Harry Kullmann²², som alle er oversat til dansk. Disse tekster er som de danske realistiske. Genren svarer til den danske nyrealistiske roman, der kommer i samme periode. De deler ikke blot metode, men har også et fælles standpunkt i 60'ernes ekspanderende mellem-lag, hvis situation de tematiserer. Der er i begge tilfælde tale om en individorienteret psykologisk realisme, der registrerer de former, hvori de samfundsmæssige modsætningsforhold fremtræder i denne klasses personrelationer og psyke. Der bliver derved tale om en snæver symptomregistrering, uden at denne forstås i sin samfundsmæssige og klasse-mæssige bestemthed.

Ungdomsromanernes slægtskab med nyrealismen er udtalt. Hvad der særtegner ungdomstypen, er dels de enklere strukturer, dels at de nyrealistiske teksters

udvejsløse kroniske tilstande er afløst af symptomløsninger. Denne happy-end fiksering er et af udtrykkene for, at der er tale om en specialisering af børnelitterære gener.²³

Desuden tematiserer disse tekster snævert ungdomssituationen, undertiden som basis for en (oftest) atomistisk behandling af aktuelle samfundsproblemer – skilsmisser, alkoholisme, stoffer, abort, kriminalitet, afvigerproblemer, »underklasseforhold« osv.

Det samfundskritiske præg, som mange af disse bøger har i overfladen, er som regel en kritik vendt mod det traditionalistiske efterslæb i socialisationsinstitutionerne, især i form af autoritetsudøvelse. De plæderer atomistisk for en liberalisering eller reformering omkring symptomer på tvangsforholdet – spændende fra forældre-, lærer-, skolekritik til seksuel liberalitet og detaljekritik af samfundsfænomener. Derved er de udtryk for en nødvendiggjort korrektion af mellemlags-socialisationen til forebyggelse af fejlfunktion – en »blød« restaureringsmetode for et kriseram system. Det er i denne justerende tilpasning deres samfundskritik er funderet. Det vil på den anden side sige, at de for at kunne fungere sådan må aktualisere netop den modsætningsfyldte realerfaring, som er deres problem. (I denne aktualisering kan ligge modsætningsvise potentialer og brugsmuligheder.)

Tematiseringens centralfelt ligger omkring de konfliktforhold, som den særlige ungdomssituation afføder, dvs. forholdet til forældre, skole, kammerater og det andet køn. Det felt, hvorfra disse konflikter udlades og også ofte finder deres løsning, er typisk seksualiteten, der bliver fremtrædelsesform for den blokerede mulighed for psyko/social behovsopfyldelse.

De tidlige tekster er kyske og liberalt restriktive. De afleder behovene i kroniske forelskelser og udskyder deres opfyldelse til senere belønninger for kvalificerings- og adfærdspræstationer (jvf. nedenfor om *Farlig Fredag*). I de senere år er seksualtabuerne undermineret, hvilket også slår igennem i ungdomslitteraturen. Seksualiteten tematiseres åbent, men atomistisk og løsrevet som et emne mellem andre. Den bliver metode for en mere funktionel tilpasnings- og harmoniseringsstrategi.²⁴ Fra at spille en central rolle i den restriktive socialisation (med spændingsophobning til følge) omfunktioneres den nu til et vigtigt led i en teknisk funktionaliserende socialisation. Der sker en direkte konsumartet og -rettet objektgørelse af kønsforholdene i form af en repressiv afsublimering.²⁵ Fikseringen til det isole-ret seksuelle som oprindelse og årsag til modsætningsforhold og konfliktoplevelse består. Det er herved udtryk for en forskydning og en camouflage for de grundlæggende modsætningsforhold, som disse problemer er fremtrædelsesform for.

Kammeratgruppen spiller som tema også en central rolle. Det har sin baggrund i dens funktion som ukontrollabelt socialisationsfelt – en funktion, der opstår med den udspaltede og lukkede ungdomssituation. (Jvf. omtalte bandesyndrom og 60'ernes rockere, hippier og politiske bevægelser fra atomkampagne og studentoprør til Vietnambevægelse.) Det er fra denne sammenhæng de åbne konfrontationer med den etablerede orden udgår, hvorfor de påkalder sig en nærmest hysterisk opmærksomhed i offentligheden og her dæmoniseres (den »kulørte« kampagne har en af sine baggrunde i dette felt). Institutionsapparaterne sættes ind på at opfange og regulere dem, men disse

er samtidig deres betingelse og accelererer dem i anden omgang.

I første omgang, dvs. i 50'erne, involverer disse bevægelser ikke mellemlagsungdommen, hvad der dog ikke betyder, at de ikke allerede på det tidspunkt tematiseres i ungdomslitteraturen. Det sker, dels i form af den snævre kammeratgruppe, dels i form af dens negative dæmoniserende aftryk i de kriminelle unge. Forholdet udnyttes (her som i socialiseringen i øvrigt) strategisk som afskrækkelses- og systemlegitimerende tema. Kriminaliseringen er en gestaltning af den generelle og truende normafvigelse og utilpassethed. De indre modsætninger, som truer den herskende orden, spaltes ud, forskydes og transformeres til indefra (individet) og udefra (skurkene) kommende trusler mod ordenen og til en dermed sammenhængende fortabelsesrisiko for individet. Sådanne tekster er således ret åbent retledningshistorier, der afviger fra de tilsvarende triviallitterære, ved at de er mere nuancerede, argumenterede og psykologiserende. Tvangsmæssigheden ytrer sig ikke gennem ydre autoriteter, men i form af risiko (angstgrundlag) og belønningsforhold, som internaliseres i personerne.²⁶

»Farlig Fredag« som eksempel

Thøger Birkelands *Farlig Fredag* er et eksempel på en sådan fortælling. Den er fra 1970 og er et typeudtryk for 60'ernes ungdomslitteratur. Det er i den egenskab, den behandles her, men det er bl.a. dens kriminalistiske sidetema, der gør den egnet. Skønt dette på overfladen er svækket og rudimentært, er det et nødvendigt strukturelement, og det får nogle centrale sammenhænge til at træde i profil.

Teksten tematiserer med hovedpersonen Mik som synsvinkel den foran skitserede ungdomssituation. Hans miljøbaggrund er ikke ekspliciteret, hvad der skyldes den snævre fastlæggelse af synsvinklen til hans oplevelsesfelt. Det er dog aflæseligt, at der er tale om en mellem-lagssituation.

Mik oplever et modsætningsforhold mellem sine udfoldelsesbehov og de regulerende autoriteter (faderen og skolen), som han er underkastet. I begge sammenhænge fungerer han dårligt. Han er i en tilpasningskrise. Denne modsætning manifesterer sig i forholdet til pigen Janne og slår her ud i en blokering af driftsrealiseringen, hvilket i forholdet til skole og forældre udløser nogle kompensatoriske fantasi-excesser hos ham. De fører her ud i normbrud. Han og pigen skal passe en lillebror, de bliver hede i mere end hvederne, men en realisering er blokeret, og de kompenserer ved at gå fra lillebroren og i biografen til en agentfilm. Mik ryger på hjemvejen ud i et hektisk agentflip, der fører til, at han rodes ind i et »rigtigt« overfald. De to voldsmænd slår ham ned. Under hans opvågning glider deres ansigter i ét med et aggressivt, autoritært billede af faderens og lærerens ansigter. Skurkefigurerne identificeres med en side af den autoritet, han er underkastet. De opleves paradoksalt og symptomatisk af ham som ordensmagtens straf for normbrud. Samtidig er de udspaltninger af hans egen ubeherskede driftsside, der er transformeret over i en skurkefigur, dvs. i et dæmoniseret billede af proletaren og den proletarisering, der på fremtrædelsesplanet truer ham med fortabelse, hvis han ikke tilpasser sig præstationskravene. Det gør han så. Og teksten kan ende i en euforisk forløsning med pigen. Løsningen

beror på, at den egentlige sociale og driftsmæssige realisering er udskudt til senere efter et uddannelsesforløbs disciplinering og kvalificering, da vinker belønningen i form af driftsrealisering, symptomatisk nok forskudt til varekonsum og pigens objektgørelse.²⁷

Historien fremtræder som en beretning om et specielt problembarns løsning af sin konflikt. Den er allerede i afsættet forskudt fra realforhold til det individuelt psykologiske. Det er her konflikten fremtræder, men også fikseres. Den realitet, som er aflæselig i bogen, er, at det, der bestemmer konflikten, er hans sociale omstændigheder, men fra dette plan forskyder teksten sig over i den mystificerende kriminalintrige, der skaber »løsnings«-muligheden. Dvs. at de forhold, som skabte konflikterne, står urørte ved magt. Skurkene kommer uformidlet som *deus ex machina* og hugger knuden over. De er som antydet logiske nok i bogens ideologiske system. Og de er udtryk for et uformuleret og dæmonisk indslag af den realitet, som bogen, hvor realistisk den end er, afskærer sig fra. En forståelse af denne realitet ville kræve den modsatte bevægelse, en analytisk fremfor en mystificerende, og kræve at teksten gik ud over det blot registrerende og bindingen til hovedpersonens bevidsthedshorisont.

Skelettet i bogen er en modificeret udgave af de gamle, stadigt fornyede retledningshistorier, hvis struktur er en dannelsesromanskabelon, og hvis metode er afskrækkelse/belønning – ulve i hælene og en gulerod for næsen.²⁸

Det *Farlig Fredag* besvarer er den foran beskrevne ungdomssituation, og den gør det stærkt med en sproglig, sanselig intensitet omkring frygt og eufori, hvorved den fikserer også læseren og i sig selv bliver

hans kompensation og disciplinering i ét, idet det er hans situation den tematiserer.

Bogen transformerer en modsætningsfyldt realsituation til et harmoniseret billede. Denne sammenhæng er kun antydet her, realsituationen kan rekonstrueres mere præcist. Det kriminalistiske er svækket til et sekundært, ubearbejdet handlingselement, skønt det fremtræder voldsomt og er et nødvendigt argument for bogens harmonisering og tilpasningsløsning. Det er den fortrængte realitet, der i forvrænget form trænger gennem overfladen. Som sådan er det repræsentativt for det »drop out«-tema, der med samme funktion er centralt i ungdomslitteraturen. Det kan tage form af diverse forlokkelses- og fortabelsmuligheder: hippieliv, stofbrug, oprør eller flugt. Det er udtryk for, at truslen er reel nok set ud fra den etablerede ordens standpunkt. For de unges modsætningsfyldte situation, der er fremtrædelse for de grundlæggende modsætninger, fremkalder modreaktioner og manglende integration. Temaet er således symptomatisk. Men teksterne transformerer disse modsætninger – efter at de som mellemstation er forskudt fra det sociale til det individuelle – over i en eviggjort modsætning mellem socialitet og antisocialitet, der blokerer for forståelsen af den egentlige sammenhæng.

Systemets tvangsmæssighed, hvis opvindelse er yderligere sløret i mellemlagspositionen, ytrer sig dels konkret, men atomistisk i autoritetsforhold, dels dæmonisk i form af det fremmedes indbrud – truslen udefra. Det bliver ikke likvideret i denne fortælling (som det gør i masselitteraturen, fx krimier og traditionelle indianerfortællinger). Det postuleres omgået gennem tilpasning. Men teksten demonstrerer, at den løsning faktisk er umulig,

for Mik er i slutningen underkastet præcis de samme forhold, som skabte konflikterne. De står urørte. Reelt er bogen udvejsløs.²⁹ Eller rettere, den siger, at det er individerne, der skaber modsætningerne og demonstrerer derfor, at de må underkaste sig den samfundsmaskine, der i realiteten skaber dem (hvilket i perspektivforlængelse er det samme som at sige, at lønarbejderne må solidarisere sig med kapitalens interesser).

Denne borgerlige ideologi sætter sig hovedsagelig igennem bag om teksten i dens forløbsstruktur og dens genrekonventionelle spændingstemaer.

En tekst som denne besvarer direkte læserens situation. Den har afsat i, tematiserer og udløser hans spændingsfelt gennem identifikation og intensitet. Det opfanges og kanaliseres. Den har på én gang en kompenserende og disciplinerende effekt. I selve bogformen som vare og illusionskonsum ligger i forholdet til læseren en kontrollerende funktion. Det individuelle konsum af teksten er en problemløsning, der svarer til dens udsagn. Men for at den kan komme igennem med det, må den netop sanseligt konkret aktualisere modsætningsfyldtheden og erfaringerne om afmagt, oplevelsen af at være objekt for en samfundsmaskine og protesten mod det.

Dette felt forstærkes yderligere af dens intense psykologisering og dens nuancerede og præcise symptomregistrering. Der sker en omfattende offentliggørelse af erfaringer, der ellers hos læseren er isolerede og private, samtidig med at tekstens metode er at privatisere dem. Her er således en mulig brugbarhed til stede i teksten, men den må trækkes ud på tværs af den, idet den mystificerer den realerfaring, den aktualiserer og besvarer, fremfor

at tyde oprindelsessammenhængen.

Når teksten så udpræget aktualiserer sin egen modsætning, hænger det sammen med, at den er skrevet ind i en mellem-lagsungdomssituation. Besvarelsen af den fremkalder en realistisk nuanceret (indholdsmæssigt som sprogligt) og problematiserende fremstillingsform, samtidig med at den introverterer modsætninger og normer gennem sin psykologisering.³⁰

I sin identifikationsmetode solidariserer *Farlig Fredag* sig tilsyneladende med hovedperson og læser. Den har de bedste hensigter. Den vil gøre det lettere at være i de unges situation. Men den bruger dem til reformistiske symptomløsninger (af et godt socialdemokratisk hjerte) – og pris-giver dem derved i realiteten.

Tekstens autoritetskritik kan eksemplificere dette. De konkrete autoriteter relativiseres, men det sker ved at autoriteten sætter sig så meget stærkere igennem som en abstrakt systemtvang, bl.a. i form af tekstens handlingssystem, der ligger som et givent og bestemmende vilkår – en absolut og usanselig styrende faktor. Muren er struktureret om til en labyrint – det er mellemlagens relative frihed og privilegium.

Bogen er her behandlet som udtryk for en mellemlagsbevidsthed. Disse lag er i en lønarbejdssituation, men de er placeret i cirkulationssfæren uden for den direkte værdiproduktion. Og er det end forholdene her der bestemmer tilstandene også i intimsfæren, så fremtræder det ikke sådan. *Farlig Fredag* er symptomatisk for dette. Den er lukket om intimsfære- og institutionsforhold. Det forhold, at de bestemmes udefra, optræder i bogen i form af den dæmoniske trussel udefra, hvad der blokerer for indsigt i sammenhængen.

Dette er i den anden tekst, som skal behandles, afløst af nærmest det modsatte. Den har sit primære handlingsrum i produktionssfæren. Det gør den atypisk som ungdomsroman. De to bøger ligner tilsyneladende ikke hinanden ret meget. Men fundamentalt er deres virkelighedsbillede det samme. Denne forskel/lighed er grunden til at de behandles her, da det vil få centrale træk i ungdomslitteraturen til at træde i profil.

Et tema, som de har fælles, men bruger forskelligt, er »drop-out«-temaet. Det er helt ud i titlen udhævet som afgørende for den følgende tekst: *Jeg melder mig ud* af Poul Jeppesen (1967).

Bogen er atypisk ved sit stof, ligesom dens forfatter er en utypisk børnebogsforfatter. Han er ikke lærer, journalist eller lignende, som er det almindelige, men typograf. Teksten henter sit stof fra denne funktion. Dens primære handlingsrum er et trykkeri, dvs. den tematiserer direkte produktionssfærens forhold.

Dette giver teksten en særlig brugbarhed også til analyseformål. Den forholder sig direkte til det ellers fortrængte samfundsmæssige fundament – produktionen og de forhold, den er organiseret i. Det betyder, at den realsituation, som teksten transformerer, er aflæselig i den og lader sig rekonstruere mere direkte.

Teksten omhandler en klassespecifik ungdomssituation. Hovedpersonerne er to lærlinge. Dette udgangspunkt i en arbejderklassesituation er imidlertid i teksten generaliseret til at være en variant af en almen situation.

Forløbet skildres fra hovedpersonernes synsvinkel og bevidsthed. De er begge i et konfliktforhold til arbejdsituationen. Dette gælder mest udpræget trykkerlærlingen Anders, der har en arbejderbag-

grund. Bogen starter med en situation, hvor hans konflikt brænder ud. Den fremtræder som en modsætning mellem arbejdet, som han oplever som tvang – et ubehag, der skal overstås – og den fritidsudfoldelse, som kompenserer for tvangen. Den viser sig at være underlagt samme pres: Han får besked om at arbejde over, et ugeblad skal være færdigt, men han skal også ud at spille med sit orkester, og han er bange for, at de andre vil smide ham ud, fordi han ikke investerer nok i det pga. arbejdet. Det krydstryk, han er udsat for, resulterer i, at han render fra arbejdet for at sikre sig orkestertjansen. Men de andre hælder ham ud. Han er ikke god nok. De vil være professionelle. Han er dermed i en nulpunktsituation og oplever sig som en inkompetent umulius – prisgivet et fremtidigt trædemølleliv, som han vil melde sig ud af. Udmeldelsen bliver ikke til noget, dels på grund af hans handlingslammelse og det udvejsløse i det, dels fordi hans pige Mette og den anden lærling, Mogens (som er sætterlærling), får lappet sammen på hans arbejdsituation, så han kan fortsætte, men i en kronisk afmægtig og ulystbehersket tilstand.

Mogens' situation, som der herefter fokuseres på, er en anden. Hans socialbaggrund er mellemlagene. Han har et engageret forhold til arbejdet som sådant. Han er dygtig og selvhævdende. Det er disse to træk i forening, der fører til udløsning af hans konflikt. Han oplever et modsætningsforhold til arbejdsituationen, idet den retarderer hans faglige udviklingsmuligheder. Han får ikke »lov« til det, han kan, men må indrette sig efter andres direktiver og lave »idiotarbejde«.

Denne modsætning fremtræder i hans bevidsthed (og i bogens) som en individuel konflikt og en modsætning til de

personer, som formidler forholdene. (Mogens er hoven og selvhævdende, hvad der antager karakter af manglende social funktionsdygtighed.) Hans modpart, Eriksen, er håndværksmæssigt et unikum, men hovmestrende og fortrukken, bl.a. fordi han er fastholdt i en status og et arbejde, der ligger under hans kompetence.

På grund af en lay-outmands »bejellige« sygdom og Eriksens druktur får Mogens af chefen Hammer en selvstændig opgave og dermed mulighed for at udfolde sin faglige dygtighed – udformning af en reklametryksag for kreaturfoder. Han engagerer sig totalt i dette arbejde (og »*Hammer får sig en billig lay-outmand*«, s. 52). Derefter bliver han sat til at gøre noget af Eriksens arbejde færdigt, og da Eriksen dukker op, kommer det til et sammenstød mellem dem.

Dette modsætningsforhold udvikler sig videre og kulminerer, da tryksagen skal sættes. Mogens kan ikke regne sats. Eriksen hjælper og foreslår ændringer. Mogens nægter, og det ender med, at Eriksen provokeres til at give ham en på skallen, hvorefter han går (på druk). Mogens går også og truer med at få Eriksen fyret næste dag. Men han er samtidig nervøs for, at den sats, som han har lavet, er gal. Han mangler nogle elementære håndværksmæssige færdigheder.

Anders har en beskyttende og hjælpende rolle i forholdet til Eriksen, og han ser i ham sin egen skæve skæbnemulighed. Anders skal trykke Mogens' tryksag, igen som overarbejde. Det viser sig, at den »er helt gal«. Anders får Eriksen til at rette den. Mogens kommer og rystes over fejlene. Han og Eriksen er ved at forliges, men Eriksen holder i overmod et belærende foredrag om det hellige håndværk og smarte dygtigheder, der ikke kan det.

Mogens opdager en fejl i Eriksens tryk og punkterer ham med den, hvad der udløser det endelig brud. Eriksen mener, at han er færdig på virksomheden og går igen på druk.

Mogens har tidligere været ude efter Anders' pige, hvad der førte Anders ud i en total afmagtstilstand. Men efter at han har deltaget i konflikten mellem Mogens og Eriksen og oplevet Mogens' inkompetence, tager han initiativet, hvorved han får udkonkurreret ham.

Anders prøver yderligere at redde Eriksen fra druk og fyring og få Mogens til at medvirke til det. Det lykkes med hjælp fra kontorpigen Kate, som Mogens er begyndt at komme sammen med. De fortæller ham, hvor dumt et svin han er, hvorved han oplever konsekvensen af sin menneskelige fejlfunktion – udstødthed og fortabelse. De får ham til at give Eriksen en undskyldning, og Anders laver bevidst et nyt uheld med satsen for at få Eriksen fra flasken. Det lykkes og alt ender i skøn harmoni med, at Mogens og Eriksen sammen vil gå til chefen næste dag og få en skideballe. Anders' nedtur vendes til en optur.

Der er således gennem forløbet sket en spejlvending i forholdet mellem Anders og Mogens. De fungerer begge dårligt i forhold til arbejdet. Anders på grund af inkompetence og manglende engagement, Mogens på grund af social fejlfunktion. I dette felt viser det sig til gengæld, at Anders har sin kompetence.

Teksten privatiserer således produktionsforholdene. Den forskyder konflikterne og modsætningerne fra arbejdsforhold til specielle personlige egenskaber, hvorfor de også lader sig løse i dette plan gennem en retledning. I teksten fremstilles det som en retledning i forhold til den rene menneskelighed. Men under denne

overflade demonstreres det, at det er en tilpasning til produktionsforholdene, der er tale om – en funktionalisering af personerne til lønarbejde. Denne sammenhæng er det som skal behandles og begrundes i det følgende.

Teksten og produktionsforholdene

De forhold, som produktionen er organiseret i, og klasse modsætningernes aktuelle fremtrædelsesformer er der ikke fokuseret på i teksten. De er blot indirekte registreret som en selvfølgelig og accepteret ramme for handlingsforløbet. Men de er altså til stede, og at de er styrende for konflikt og løsning er aflæseligt.

Afgørende for konflikter og personrelationer er virksomhedens hierarkiske struktur. Det er gennem den klasse modsætningen fremtræder, dvs. den fremtræder ikke som en klasse modsætning, men som individualiserede autoritetskonflikter. Modsætningen er delegeret nedad i hierarkiet i modsætninger mellem forskellige lønarbejderlag – mellem arbejdsledere (faktorer) og arbejdere, mellem arbejderne indbyrdes i forskellige lønniveauer og fag, mellem lærlinge og svende og mellem unge og gamle. Ejeren Hammer svæver over disse modsætninger. Han er deres uklare oprindelse og samtidig den instans, der afgør dem. Han fremstår som den humane harmonisator. Det kan han gøre, dels fordi modsætningen er delegeret ned, og dels fordi den er formidlet gennem den overordnede produktionsrationalitet, hvis interessebestemthed er skjult. Det er den han inkarnerer, mens arbejderne modsætning til den ytrer sig som misvisning, fejlfunktion (jvf. Anders' reaktion). Dette registreres i tekstens ramme. Heri er den på sæt og vis realistisk. Men den kommer ikke ud

over registreringen. Den bekræfter blot fremtrædelsen, så den fremstår som selve realiteten, idet den psykologiseres og personaliseres. Den underliggende realitet, modsætningen mellem lønarbejde og kapital, som bestemmer fremtrædelsen, fortrænges derved som forklaringsramme.

Mens hakkeordenen (dvs. dens psykiske aspekter) er kraftigt tematiseret i teksten, er klasse modsætningens fremtrædelse i lønkampen fortrængt. Den ytrer sig kun atomistisk, i en bibemærkning, således: (Hammer har netop vist sin humane side over for Eriksens drikkeri) »*Almindelig smilen. Hammer er go' nok – imellem lønforhandlinger og den slags vanskeligheder*« (s. 41). Tankestregen er ikke blot tankevækkende, den er symptomatisk – på den ene side det felt, teksten fokuserer på og på den anden det, den forskyder sig fra.

På samme måde er det centrale lærlingeforhold amputeret. Kun de psykologiske implikationer tematiseres, mens deres materielle fundament ikke er omtalt. Det gælder lønforholdet, som bestemmer lærlingenes økonomiske afhængighed, og hvad deraf følger m.h.t. psyko/social retardering. Og det gælder mesterlærers tiltagende krise i 60'erne og lærlingeuddannelsens tendens mod mangelfuldhed. Virksomhedernes produktrealisering medfører, at lærlinge udnyttes til ensartet samlebandsarbejde, og den faglige snæverhed kan ikke opfylde kapitalens behov for alment kvalificeret, mobil og procesuafhængig arbejdskraft. Det som de senere EFG-uddannelser er et svar på.

Dette perspektiv er dog centralt i tekstens løsningsfelt, men forstået som udelukkende individuelt behov (jvf. nedenfor).³¹

Det grundlæggende udbytningsforhold er således stort set fortrængt fra tekstens og personernes bevidsthed. Det fremstår som en uproblematisk selvfølgelighed, der reguleres rimeligt gennem overenskomst og kontrakt mellem arbejdskøber og arbejdssælger.³² Det er »vanskeligheder« omkring lønaftaler.

Et enkelt sted ytrer realforholdet sig mere åbent. Det sker med Eriksens erkendelse af sig selv som en vare på et marked:

»Tror du ikke jeg ved det, du gamle. Jeg har længe hængt i en tynd tråd. (...) Hammer er alt for energisk til at tåle nogen slinger i valsen, og det er der vel ikke noget at sige til. Jeg forstår det hele. Man er ked af det på mine vegne, men produktionen kommer i første række«. (s. 115, m.u.)

»Og det kan Hammer godt forstå, for dels er fyren (Mogens) jo dygtig og på den rigtige side, så han skal nok blive til noget, og dels har han en mor, der repræsenterer en god kunde, uha, det vejer tungt. Lad os ikke glemme det. Det gør Hammer heller ikke, han ved nok, hvad der tjener hans lille biks bedst. Det er der ikke noget at sige til«. (s. 116.)

Erkendelsen er dog ikke ført igennem til en indsigt i udbytningsforholdet, og den er desuden i konteksten personaliseret til Eriksens specielle problem (drikkeriet), hvorfor løsningen på det også kan blive hans forbedring. Sat på spidsen kan man sige, at idet Eriksen er eneste egentlige repræsentant for arbejderklassen i teksten, er arbejderklassens grundlæggende situation transformeret til et drukproblem. Solidaritet transformeres i takt hermed fra at være en klassesolidaritet, funderet i klassebevidsthed og kamp for klassein-

teresser, til en løserevet frelserindsats til en enkelts forbedring, dvs. perspektivløs tilpasning til de bestående forhold, som også er årsagen til hans fejlfungeren.

Dette svarer til det solidaritetsbegreb, som bogen i øvrigt hylder. Solidariteten antager karakter af en korporativistisk solidaritet med faget, arbejdspladsen og firmaet som sådant (s. 82).³³

I sammenhæng med dette fremstår den borgerlige ideologis ligheds- og frihedsforestillinger som afgørende for personernes (og tekstens) bevidsthed og skæbne.

Misforholdene stiller sig for dem som begrundet i deres personlige kvaliteter og evner og som et frit valgforhold. Det gælder om at »vælge« det rette (job mv.), komme på den rette hylde, om at »gå op i« tingene osv.

Den grundlæggende tvangsmæssighed, som styrer også bogens forløb, bliver ikke forklaret eller fremstillet, om end det registreres indirekte, at den gør individperspektivet illusorisk og valget til et valg mellem givne misforhold og sætter ligheden som en given og fundamental modsætning mellem klasser, besiddere og arbejdskraft, friheden til at udbytte og lade sig udbytte.

Denne underliggende tvang, fremtræder i teksten, men i en uigennemskuet, mystificeret og dæmonisk form. Den lurer som den uformulerede fortabelse, der skræmmer Anders fra udmeldelsen. Den manifesterer sig i Eriksens fordrukne ulykkelighed. Den svæver omkring og viser sig glimtvis i Hammers skikkelse, og den slår op i Mogens som koks i hovedet, når han skal regne på satsen. Den styrer udtalt alle handlinger og konflikter i form af den produktionstvang, som alle underordner sig, og som skjuler sin egentlige natur og interessebestemthed.

Fremmedgørelsens fremtrædelse

Teksten registrerer især dette forhold i den oplevelse af fremmedgjorthed, som personerne beherskes af. Denne tingsliggørelse har sin oprindelse i privatejendomsretten til produktionsmidlerne og i lønarbejdsforholdet, som gør produktionen til en produktion af varer og reducerer individerne til varer på et marked. De sociale relationer antager karakteren af at være relationer mellem ting. Som sådan slår det igennem i teksten uforstået og indirekte som symptom i personernes selvoplevelse og indbyrdes forhold. Dette sker først og fremmest i arbejdssammenhængen. Hakkeordenen er et af dens udtryk. Både Anders og Mogens oplever i centrale situationer sig selv som objekter. Anders føler sig uduelig. Arbejdet i sig selv har han ikke andet forhold til end ubehaget. Det »siger ham ikke noget«. Han kan »ikke gå op i det«. Det bliver en trædemølle, som han er afmægtig over for, og det slår ud i uduelighedsoplevelser og fejlfunktion.

»Når man skulle af sted om morgenen, havde man tit et stort sug nede i maven, og når man så kom til at tænke på, at man skulle af sted i morgen og i morgen igen og sådan ud i al fremtid, så blev det så stærkt, det sug, at det næsten ikke var til at holde ud, som om der sad et stort, væmmeligt dyr dernede, som sugede alle kræfter ud af én.« (s. 85.)

At det er et højst reelt dyr, som ikke sidder i maven, men i forholdene og hedder kapitalen, ligger uden for hans og tekstens bevidsthed. Han oplever tvangen, men som en fejl ved sig selv, og det resulterer i konflikter mellem arbejde, fritid og familie. Det, at hans markedsværdi er for ringe, rejser trangen til at melde sig ud af

det hele, en udvej, som også er blokeret, idet den opleves som et angstgrundlag af hjemløshed – og det er en realitet, en udvejsløs eksistenstvang.

Mogens oplever det på en anden led. Hos ham antager det karakter af en retardering af hans faglige udviklingsmuligheder og resulterer i modsætninger til de andre arbejdere (specielt Eriksen), mens Hammer ud fra sin interesse står som den instans, der kan give ham videre rum. Også for ham fører dette til en trang til at undslippe isoleret – men opad gennem en anden uddannelse.

Hos ham registreres direkte arbejdets fremmedgørelse i dets forvandling til vareproduktion. Det sker i to situationer. For det første i hans arbejde med foderreklamen (s. 52). For det andet i en fritidssituation, hvor engagementet fortsættes i grafiske eksperimenter. Det giver ham en oplevelse af dyb tilfredsstillelse, men slår umiddelbart over i en kalkulerende vurdering, dels af ham selv (hans egen »markedsværdi« produkt-udvikles) dels af resultatet, en erkendelse af, at det æstetiske forvrænges til en salgseffekt. Han oplever det som en besmittelse. At det er selve vareformen og bytteværdiens dominans over brugsværdien, der behersker udfoldelsen og underlægger sig det lystbetonede moment i arbejdet, er uden for tekstens bevidsthed, selv om det er det, der registreres (s. 80).

Mogens' engagerede, kreative, men lukkede lay-out af foderreklamen er et direkte eksempel på denne modsætning, og også på den tekniske og lukkede kvalifikationsform, som den foran beskrevne 60'er-pædagogik er udtryk for. En kritisk, problemløsende, kreativ, engageret arbejdsindsats er det, som behøves, men dertil en bevidsthed, der er blokeret ud

over det isoleret tekniske. (Det kunne lige så godt være en B52'ers bombeluge han designede.) Dette er udtryk for kapitalens modsætningsfyldthed – på den ene side et behov for at ophæve det fremmedgjorte forhold til arbejdet, på den anden en nødvendighed i at opretholde de forhold til arbejdet, som skaber det.

I personernes indbyrdes forhold ytrer tingsliggørelsen sig bl.a. i, at de tager form af konkurrenceforhold, eksempler herpå er Anders' forhold til Mogens og til kammeraterne i orkestret og især Mogens' modsætning til Eriksen, der grunder sig i en konkurrence på kvalifikationer (jvf. nedenfor).

Dette aspekt »løser« bogen imidlertid ved fra intimsfæren at dirigere lidt »komme hinanden ved«-stemning ind. Den hårde realitet, som er oprindelsen, står uantastet ved magt. Bogen registrerer og ytrer mangelen, men hvad den ikke ytrer, er det egentlige alternativ – den klassebestemte solidaritet.

Den tingsliggørelse, der behersker produktionssfærens personforhold, bestemmer også intimsfærens karakter, hvad der ligeledes ytrer sig i teksten.

Som fremgået er produktionsforholdet og disciplineringen det afgørende i teksten. Men sådan fremtræder det ikke. Snarere fungerer arbejdet og virksomheden som kulisse for individuelle forhold. Produktionstilpasningen fremtræder som en løsningsmulighed for personernes psykiske og menneskelige problemer. Den rent menneskelige mangelfuldhed lutres gennem tilpasning til produktionen. Selv om teksten overvejende omhandler produktionssfæren, er den vendt mod det menneskelige sted, intimsfæren, familie og parforhold. Det er hertil personernes selvrealisering er henlagt. Produktionen

fremstilles som en produktion for individernes skyld. Dens gnidningsfri funktion anskues som forudsætning for, at intimsfæreforholdene skal lykkes. I sine udsagn og forløb vender teksten således realforholdet og slører derved den tvangsmæssighed, som er dens eget afsæt. Den står ved magt. Personerne er blot blevet bedre til at affinde sig med det, og det er de varmere intimsfæreforhold, der bliver afgørende for det.

Realforholdet er det modsatte. Individene og familierne er underlagt produktionssfærens behov. Intimsfæren er i stadig højere grad bestemt af og organiseret udefra, og dens omstændigheder er et produkt af produktionsforholdene, jvf. foran om familiens udvikling. Produktionssfærens tingsliggørelse og bevidsthedsform gennemtrænger personforholdene også i intim- og fritidssfæren, og opleves som en besmittelse af det menneskelige. Det er i den form, teksten registrerer det.

Det manifesterer sig især omkring parforholdene. Konkurrenceforholdet mellem Anders og Mogens udlades således i en kamp om pigen Mette – og det er kamp på kvaliteter: arbejdsmæssige og menneskelige. Deres objektreduktion manifesterer sig også som en forlængelse af deres vareværdi som arbejdskraft. Specielt er forholdet mellem Mogens og Kate registreret som underlagt denne mekanisme:

»Glædede han sig til at lade sig se med en pige der såmænd var meget sød og skæg, men trods alt lidt for lille og lidt for bred over enden og med lidt for tykke ben, (...) Nej, hun skulle jo have været en pige (...) En pige som hende, der helt uforståeligt fulgtes med Anders, det drog. Mette! Hun havde noget, selv om hun ikke var nær så fin at se på som hende her«. (51)

Kvindens objektgørelse fremstilles åbent, men også her er sammenhængen uafklaret, og løsningen bliver et gennemslag af *det* menneskelige. Kate smider masken og make-up'en og giver besked. Men i det moment, hun gør det, overtager hun en højere statussat rolle, Mettes (s. 123), Mettes objektgørelse er således også åbent til stede, selv om tekstens udsagn er det modsatte.

Teksten registrerer således symptomet på den kapitalistiske produktionsforms beherskelse af de sociale relationer og de involveredes bevidsthed, men den fortolker og løser dem som rent individuelle mangler.

Tekstens løsning, standpunkt og funktion

Det er i det menneskelige plan, Anders' konflikt forløser sig, idet han får en funktion som problemløser for bogens hårdknude af modsætningsforhold.

Tilsyneladende løser han sine egne problemer og modsætningsforholdet mellem Eriksen og Mogens og Eriksens drukproblem, men realiteten, som også ligger i teksten, er at han løser -ikke menneskernes, men bytteværdiproduktionens problemer. Den hersker tvangsmæssigt: reklametryksagen *skal* være færdig til næste dag. Det er det problem, der løses. De andre problemer er uløste. De er momentant sat i bero eller udskudt under produktionens og lønarbejdets helliggjorte tvang, der er de impliceredes eksistens tvang. Dette er tydeligst for Eriksens vedkommende. Han står til fyring og total nedtur.

Det Anders får i stand er således en løsning af en af den kapitalistiske produktionsforms selvavlede modsætninger, som skader dens nødvendige effektivitet. Løsningen sker ikke, som det tager sig ud, for

de involveredes skyld, men for produktionsens. Den får den til at fungere. Og det, der sker med personerne, er, at de funktionaliseres i forhold til den. Det teksten siger er, at personernes problemer kun kan løses på disse betingelser, dvs. den siger, at deres interesser er sammenfaldende med kapitalens.

Tvangsmæssigheden er indirekte for Anders' vedkommende, fordi hans situation tilsyneladende er mere mulighedsfyldt end Eriksens. Han er ung og har muligheder. Hans eufori og oplevelse af løsning i slutningen udspringer heraf. Hvilken fremtid og hvilke muligheder? Det at han tilsyneladende kan undslippe Eriksens kroniske situation – den udvejsløse lønarbejdssituation, som han selv har følt sig fanget i, og som tekstens konflikt udspringer af. Denne er i en forskydning placeret som forårsaget af hans egen uformuenhed, inkompetence. Slutningen åbner for en undslippelse. Han tildeles en kompetence. Han kan løse nogle af de knuder op, som giver dysfunktionalitet. Han kan motivere de andre til produktivitet. Han har vist evner til at kunne fungere som humanteknokrat. Hermed er der åbnet mulighed for hans senere undslippelse til en lidt bedre lønarbejderstatus, fx som arbejdsleder – faktor. De, der fungerer som sådan i virksomheden, kan med deres forældede metoder derimod ikke rigtig få det til at fungere. Anders' metode er mere egnet for det udviklingstrin, der er ved at fremstå i tekstens virksomhed. Hans mulighed er således at opnå en mellemlagsstatus som systemtekniker i det humane, i samarbejdsteknik på kapitalens præmisser. Denne løsning kommer i stand ved, at han funktionaliseres, dvs. tilpasser sig og likviderer det kritiske potentiale, den protest, som bogen har sit ganske vist slø-

rede afsæt i, idet protesten er vendt indad i underlegenhedsfølelser.

Eriksens figur er i denne sammenhæng central også for forståelsen af Mogens' funktion. Det er i forhold til Eriksen som arbejderrepræsentant, at de andre træder i profil. Eriksen er åbent fanget og blokeret, og han erkender ret direkte sin situation, om end ikke dens årsager og udveje. Han ved, at han ikke længere er en rationel arbejdskraft for virksomheden (jvf. foran). Der er her tale om mere end blot personlige brist. De er udtryk for en forskydning, for han er repræsentativ, en type.

Eriksen er faglig kompetent og har derved været nødvendig for virksomheden i en periode med lavere teknologisk niveau, men hans kompetence udsættes gennem denne udvikling for dequalificering. Det, der gennem teknologisering og rationalisering sker, er, at der bliver behov for andre arbejdskraft-kvalifikationer. I teksten er de repræsenteret ved Mogens. Modsætningsforholdet mellem ham og Eriksen er ikke, som bogen fremstiller det, funderet i personegenskaber, men i konkurrence på kvalifikationer. Eriksens er der ikke brug for længere. Når bogen gør dem nødvendige i form af, at han kan tælle satsen (hvad Mogens ikke kan), er det en skinløsning i den forstand, at det ikke løser Eriksens problem, for problemet er netop, at der kun bliver brug for den type kvalifikationer hos ham og ikke for de andre mere håndværksmæssigt kreative. Pointen er, at Mogens faktisk ikke behøver at kunne tælle sats, det er der andre til, hvad Anders registrerer: »Så kan man bare stå og pukle med alt det I andre finder på, men som I ikke gider lave (.. .) Om tyve år står jeg stadig (...) og laver det samme og det samme dag ud og dag ind«. (s. 68.)

Det der ligger under bogens forløb er

en situation, hvor den intensive kapitalakkumulation og teknologiseringen fremtvinger andre kvalifikationskrav og en yderligere opsplnitning af funktioner. Det er Eriksens der splittes. På den ene side en dequalificering af typografjobbet³⁴, på den anden side et behov for nogle videreudviklede kvalifikationer, hvortil kræves uddannelse, selvstændighed, kreativitet mv. (jvf. foran om uddannelsessystemet og lærlingeforholdet). Mogens repræsenterer denne ændring af faget til et teknisk ekspertjob, en mellemlagsfunktion som produktteknokrat, svarende til Anders' mulighed som humanteknokrat. Mogens er dygtig teknisk, men socialt dysfunktionel – Anders er teknisk underlegen, men socialt evnerig.

Det er i dette felt bogens hele bevidsthed, konfliktstruktur og løsningsanvisninger er placeret. Bevidstheden og artikulationen omkring lønarbejdsituationen er svag, mens den er stærkere artikuleret omkring løsningerne og de individualpsykologiske betingelser for dem. Løsningen, der anvises, er opstigning i mellemlagene. Hermed ophæves det grundlæggende modsætningsforhold ikke reelt, for lønarbejdsforholdet består.

Her træder bogens standpunkt og synsvinkel i relief. Dens bevidsthed er en mellemlagsbevidsthed, som dens standpunkt er det. Heraf flyder den manglende forståelse og artikulation af realforholdet bag fremtrædelserne, og heraf dens forskydning fra realsituation og realerfaring mod det individuelt psykologiske. Teksten ligger således under for en borgerlig ideologi og transformerer de reale modsætninger, så de tilsyneladende harmoniseres. Dens effekt er således demobiliserende og mystificerende. Dens alibi er, at den anviser løsninger for den enkelte.

Dette skal ikke forstås som en moralsk kritik eller en fortrydelse over, at bogen er som den er. For på de betingelser, den er skrevet, kunne den ikke være anderledes. Dens mellemlagsstandpunkt er her afgørende, for i kraft af at disse lag ikke direkte er underkastet merværdiproduktionen, bliver bevidstheden, idet den holder sig i det registrerende, lukket om symptomerne uden at kunne gennemskue deres oprindelse, hvortil kræves ikke blot registrering, men analyse eller direkte artikulering af arbejderklasseerfaring.

Poul Jeppesens bøger er bundet i dette standpunkt (eksemplarisk for den mystificerede forståelsesform er indledningen til *Kammerater* 1968). I de tidlige bøger fra 40'erne og 50'erne (*Jørgen Læredreng*, 1942, *Henrik* 1955 fx) er harmoniseringsfeltet den småborgerlige mulighed. En vis historisk udvikling er således aflæselig fra disse til *Jeg melder mig ud* og *Kammerater* (svarende til udviklingen i uddannelses-systemet, jvf. foran).³⁵

Poul Jeppesens bøger er som antydet marginale i forhold til den øvrige ungdomslitteratur. De tematiserer ofte arbejderklassens ungdomssituation, og de konkretiserer arbejdsforhold, sociale misforhold og arbejdererfaringer. Poul Jeppesen er typograf. Han har i den periode, hvor han har skrevet bøgerne været faktor på et trykkeri – altså fungeret i et mellemlagspræget job. Den bevidsthed, bøgerne er udtryk for, er således ingen tilfældighed (om end heller ingen nødvendighed).³⁶

Det denne tekst skildrer er således mere åbent 60'ernes arbejds- og ungdomssituation. Og den gør det direkte, hvor ungdomslitteraturen ellers ikke blot som denne er bundet i et mellemlagsstandpunkt, men også i dette lags intimsfæresynsvinkel og dets snævre ungdomssituation.

Den har som en – ikke ekspliciteret – baggrund denne periodes arbejdsforhold. Periodens intensiverede udbytning af arbejdskraften i form af rationaliseret og atomiseret arbejdsgang, akkordræs og idiotarbejde (også på læringeplanet) er realbaggrunden for de symptomer, der registreres på et fremtrædelsesplan af personkonflikter.

60'ernes overflade af velstandsstigning og krisefri kapitalisme og den herskende classesamarbejdsideologi er også denne teksts udsagn. Metoden er forskydning fra realforhold, dels gennem psykologisering, dels gennem en vis forskydning fra 60'ernes centraliseringstendenser, idet teksten skildrer produktionsforholdene gennem en patriarkalsk småvirksomhed. En type, som enten bliver konkurreret ud, eller som må rationalisere og ekspandere. Dette er antydet i tekstens periferi og er en af betingelserne for tekstens harmonisering og dens legitimering af classesamarbejdsideologien. En anden er, at klassemodsatningen stort set er fortrængt og som alternativ handlings- og bevidsthedsmulighed ikke eksisterer i den.

Bogen *har* en arbejdersynsvinkel, men ikke et arbejderklassestandpunkt. Hvad den formidler identifikatorisk og symptomatisk er en i classesamarbejdets regi blokeret og diffus arbejderbevidsthed (Anders og Eriksen), der dermed underlægges en borgerlig ideologi og accepterer udbytningen som et naturgivent vilkår. Også her registrerer bogen realistisk nok, men netop denne identificerende registrering gennem forskydning fra det samfundsmæssige til det individuelt psykologiske er en uudsagt (og ubevidst?) ligger under for borgerskabets klasseinteresse.

Klassemodsatning og klassekamp er afviklet i tekstens univers svarende til

klassemærkesideologien. Hvad der står tilbage er justeringer på personplanet som justering af fejlfunktion. Årsager og grundforhold er blokeret som forståelses-horisont. De stødes tilbage til de individuelle, diffuse følelsers sfære. Det er denne rest af ubehag som symptom, teksten her har afsat i og bearbejder. Den fungerer derved på kapitalens præmisser som funktionaliserende i forhold til de privatiserede og ukontrollerede reaktioner på udbytningsforholdet.

Her har teksten en af sine centrale funktioner. Den formidler en ideologisk og handlingsorienteret tilpasning til de herskende produktionsforhold, også derved at den (som *Farlig Fredag*) kontrollerende opsuger og kanaliserer protestenergiene.

Der er imidlertid endnu et aspekt at tage i betragtning for mere præcist at bestemme tekstens (og anden ungdomslitteraturs) funktion. For det er jo ikke lærlinge, der læser den, eller som den er rettet mod. Den er skrevet ind i en skoleinstitutionssammenhæng med mulighed for en speciel funktion som læsestof for de unge fra arbejderklassen, der er opsuget i længerevarende skoleforløb, før de sluses ud i en faglig uddannelse. Teksten kan (som Poul Jeppesens øvrige bøger) ses som et svar på behovet for frilæsningsstof for denne gruppe (jvf. også læselet bøgernes ekspansion i ungdomsrettede typer).

Tekstens skildring af arbejdspladsen fx, kan da også ses som transformationer af skoleinstitutionssammenhæng. Den har således en funktionaliserende profil både mod produktionsfæren og mod skolesammenhængen. Den motiverer og argumenterer i sin demonstration også for en tilpasning til skolesystemet, hvis abstrakte og svævende læreproces kan legitimeres i

produktionsfæren gennem den produktionsrationalitet, der som omtalt giver et skær af mening til processerne her.

Dette forhold til skolesammenhængen gælder i det hele taget for den problemrealistiske ungdomslitteratur. De to tekster, som er behandlet her, betegner hvert sit svar på dette. De har forskellig profil alt efter læsergruppe, svarende til skolesystemets sorterende og kvalificerende funktioner. De svarer i standpunkt og metode til den omfunktionering, der sker i uddannelsessystemet i 60'erne og er som pædagogikken udtryk for en overgang fra en traditionel kvalificering – bestemt af autoritetsunderkastelse, faste færdigheder og absolutte normer og værdier – til en teknisk kvalificerings- og bevidsthedsform – bestemt af abstrakt »system«-autoritet, rationalitet, procesafhængighed og mobilitet.³⁷

Som uddannelsessystemet har ungdomslitteraturen en restaurerende og harmoniserende funktion over for en kriseagtig situation. Det viser sig bl.a. ved at den tematiserer det omtalte dropout-syndrom, der er krisens symptom, og som aktualiseres som »risiko« med den samfundsbestemte overflødigsgørelse af ungdommen. Det tager skikkelse af de fire store dæmoner i den borgerlige ungdomsforestilling: druk, junk, kriminalisering og politisk aktivering, ofte fulgt af hor som den femte.³⁸

Den problemrealistiske ungdomslitteratur fungerer i forhold til skolens mere tekniske kvalificering specielt som en bearbejdelse og funktionalisering af den mere ukontrollable psykiske tilstand, som den særlige ungdomssituation udløser. Ungdomslitteraturen er en delvis institutionaliseret udspecialisering af det massemedieapparat, som i stor skala varetager

samme funktioner – også den funktion at opbevare overflødiggjort ungdom og opsuge dens energier i mediekonsum.

Med *Jeg melder mig ud* bliver de modsætningsvise brugsmuligheder synlige, som blev antydet i forbindelse med analysen af *Farlig Fredag*. For at teksterne kan fungere som en besvarelse af den realsituation, som de transformerer, må de have et afsæt i den. De aktualiserer og rummer deres egen modsætning i sig, mere eller mindre sløret og forskudt.

Det bemærkelsesværdige ved *Jeg melder mig ud* er, at den aktualiserer og konkretiserer ellers fortrængt stof. Den rummer kropserfaringer og skildringer af produktionsfæren og oplevelser af denne situation og af en særlig ungdomssituation, som er sanseligt konkrete. Bogen lugter af tryksværte på mere en én måde.

Det er det, der kan gøre den brugbar. Den rummer et erfaringsstof, men vraggen må vendes ud på den for at befri det. Der må spørges og problematiseres op mod dens egen retning. Den må konfronteres med den realitet, den forskyder sig fra, og det er oplagt, at det kan gøres ret direkte med denne tekst: gennem inddragelse af fx *Læringerappen*, *Uni-print*-materiale og materiale fra de øvrige typografkonflikter og gennem konfrontation med socialistiske tekster, der tematiserer tilsvarende situationer, fx Ovesens *Som tyve om natten* (produktionsforhold), Sven Wernströms *Rød vinter* (ungdomssituation) og anden litteratur, som tematiserer arbejdsforhold fx *50 år i jernet* (af Palle Petersen) og Chr. Christensens erindringer. I en sådan pædagogisk bearbejdelses sammenhæng kunne den blive led i et lærestykke.

Det samme gælder andre tekster. Men det må ske gennem en pædagogisk prak-

sis, der konkret-analytisk bearbejder dem, således at der kan ske en afdækning af mystificeringen og en tilbageføring af modsætningerne til de samfundsforhold, de udspringer af. Dvs. teksterne må underordnes og bruges som led i en bredere afdækning af disse forhold og specielt ungdomssituationen. De kan da yde et konkretiseret oplevelsesstof i forbindelse med sociologiske undersøgelser,³⁹ betænkninger⁴⁰, undersøgelser af uddannelsessystemets funktion.⁴¹ Desuden kan en afdækning ske gennem konfrontation med andre typer ungdomslitteratur, fx som nævnt marxistisk ungdomslitteratur, men også fx trivallitteratur (commando-serier læst som omhandlende arbejdsforhold).⁴²

Et afgørende led i en sådan praksis er udgangspunktet i det erfaringsstof om ungdomssituationen, som de involveredes egen-erfaring udgør. Aktualiseringen og formuleringen af det er et potentielt korrigerende modstød mod mystificeringerne. Der kan gennem en kollektiv-formet »offentliggørelse« og organisering af dette stof skabes en reaktionsbasis. Idet der udvikles metoder og redskaber (til fx tekstlig selvproduktion), der muliggør dette, består der en mulighed for – ikke blot at omfunktionere tekster, men også for det mere afgørende – en omvending af det traditionelle læreforhold, således at de lærende bliver subjekt for læreprocessen og ikke dens objekter. Dvs. at læreprocessen antager karakter af en produktion af viden og en i bedste fald handlingsorienteret bearbejdelse af egen-situation. Dette muliggør også, at de unge bliver i stand til at kontrollere informationerne (fx fra teksterne) på deres egen-erfaring.

En betingelse for, at det kan ske, er det, at den subjektive erfaring forstås i dens objektive samfundsmæssige sammen-

hæng. Det er nødvendigt, at den snævre ungdomssituation overskrides. Den er netop karakteriseret ved udelukkethed fra den produktions sfære, som er oprindelse til den og bestemmende for den. Et middel til en sådan overskridelse er der fx i eksemplariske læreprocesser.⁴³ Også fiktionen kan være et redskab til at anskueliggøre disse sammenhænge og fremstille handlingsmuligheder. Her har den marxistiske ungdomslitteratur en funktion som led i en alternativ læreproces.

En ansats til en mulig ungdomsoffentlighed er *Lærlingerapporten* (til dels også fx P4). 60'ernes alternativkultur, før den blev underlagt bevidsthedsindustrien, er et udtryk for de energier og muligheder, der er under låg.

Børne-TV's forureningskampagne er om ikke andet så eksempel på, at børn godt kan, og på hvad medierne kunne omfunktioneres til. Der ligger store produktive potentialer i børns og unges selvorganiserede deltagelse i produktioner.

I denne sammenhæng kan den problemrealistiske ungdomslitteratur (som andre bevidsthedsindustrielle produkter) ses. Den kan brugbargøres, men den er et udtryk for beslaglæggelse af bevidstheder og produktive muligheder.

I den følgende artikel om samfundskritisk ungdomslitteratur beskrives det, hvorledes den problemrealistiske genre tenderer mod det udvejsløse. Det kan hænge sammen med, at dens mellemlagsstandpunkt med 70'ernes ændrede samfundsmæssige situation ikke længere kan fungere som gnidningsfrit harmoniseringsfelt. De tekster, der fastholder en symptomregistrerende og individorienteret realisme, bliver blokeret i en kronisk nedskrivning af tilstanden, da de samfundsmæssige modsætninger er slået

igennem overfladen og åbent omfatter mellemlagssituationen.

Børne- og ungdomslitteraturen ændrer på flere måder karakter, så at man kan tale om en ny fase i udviklingen. M.h.t. ungdomslitteraturen er det vanskeligt at få et overblik over udviklingen, da den ikke er éntydig, men tendenser. Nogle af disse skal *forsøgsvis* antydes.⁴⁴

Synlig er en tendens mod eksotisme, nostalgi og spændingsræs. Udveje på den blokering (som manifesterer sig og fastholdes i Birkelands seneste bøger og også i Poul Jeppesens sidste *Kammerater*) bliver regression eller forskydning ud af realiteten.

I Jytte Lyngbirks seneste bøger kan man nok se dette eksemplificeret, idet de tematiserer og psykologiserer ungdomssituationen i en u-lands-kulisse.

Der er kommet en bølge af historiske romaner, konfliktforholdene forskydes og den uløselige aktuelle situation transformeres til et historisk rum, hvor den gængse mellemlagsharmonisering nødtørftigt kan opretholdes. Niels Jensen: *Da landet lå øde* er et eksempel herpå.⁴⁵ Men nissen flytter med, flere af disse bøger har langt voldsommere modsætninger end vanligt for genren i form af åbne »klasse«-modsætninger og samfundskriser. Det er ikke historiske idyller der produceres. Niels Jensens serie: *Middelalderen* (1973ff.) er udtryk for dette. Eksempler er også: Kay Mikkelsen: *Hvem sagde forræder*, Esper Andersen: *Heksefeber* og Max Lundgren: *Snaphanedrengen*. Disse bøger ligger stadig under for en borgerlig ideologi, men den er ved at gå op i fugerne. Sv. Wernströms *Trællene* er et eksempel på en endelig overskridelse heraf.

Det nostalgiske og regressive ytrer sig bl.a. i, at de gode gamle pigebøger kom-

mer igen. I den triviallitteratur, som er rettet mod piger, ses en tendens bort fra de »realistiske« novellemagasiner med deres kontante tematisering af seksualiteten og over mod en romantikbølge (læge- og herregårdsromaner). Systemet restaurerer sig. Disse tekster er i indhold og struktur umiddelbart disciplinerende. Noget lignende er genudgivelsen af Jan- og Puk-bøgerne udtryk for i forbindelse med det serie-boom der er synligt. Her ses desuden åbent et svar på forlagenes økonomiske krise – omkostningerne holdes nede. Serieformen er et udtryk for produktionalisering, ligesom den internationale samtryksproduktion, der præger billedbogsproduktionen. Økonomisk og ideologisk rationalitet går hånd i hånd.

Det afgørende udtryk for, at der er tale om en ny fase med 70'erne er imidlertid fremkomsten af en marxistisk børne- og ungdomslitteratur og kritik. Den er alternativet til de udvejsløse og regressive svar på den blokerede situation. Disse tekster udvikles fra omkring 1968 med udgangspunkt i den samfundsmæssige situation og protesten mod den, som slår igennem i 60'ernes slutning og som en konsekvens har en stigende politisk bevidstgørelse og en stillingtagen i klassekampen. Det er fra denne sammenhæng, den marxistiske børnelitteraturproduktion og kritik (udspringer) som et led i opgøret med det kapitalistiske samfunds socialisationsagenturer. Der produceres tekster, som skildrer klassesamfundets realitet, som fx de problemrealistiske tekster kun skildrer fremtrædelsen af og er ideologiske tilpasningsredskaber for, hvor de marxistiske tekster er redskab for en politisk bevidstgørelse og en indsigt i de grundlæggende samfundssammenhænge. Der produceres dels tekster, der omfunktionerer de

gængse genrer (fx mange af Wernströms bøger), dels marxistiske lærestykker (fx Hans Ovesen: *Som tyve om natten*). De besvarer således ungdoms- og samfundssituationen på en ganske anden led. Det er denne sammenhæng, den følgende artikel »Samfundskritisk ungdomslitteratur« handler om.

Noter

1. Om familiens udvikling og funktion se fx Harriet Holter m.fl.: *Familien i klassesamfundet* (især s. 33ff.), Lena Dalgaard: *Familiens udvikling og funktion under kapitalismen* (spec. afsn. III og IV) og Petra Milhoffer: *Familie og klasse* (1975).
2. Flemming Mouritsen: Børnelitteraturens sociale funktion. I Sven Møller Kristensen og Preben Ramløv, red.: *Børne- og ungdomsbøger. Problemer og analyser* (1974).
3. I denne forbindelse kan det være belysende at nuancere fremstillingen af forholdet en smule. Nok institueres ungdomskategorien i denne periode, men den har som kapitalismen en længere historie. Der findes en borgerlig ungdomssituation allerede i senmiddelalderen med et første gennemslag i 1500-tallet. I samme periode »frisættes« som følge af den økonomiske udvikling dele af bondebefolkningen som disponibel arbejdskraft. Det sker i bølger og kriseagtige forløb op til nutiden.

Det er først og fremmest de unge, der drives ud på vejene mod byerne og en lønarbejderstatus. Man kan her tale om en urproletarisk ungdomssituation. Bemærkelsesværdigt nok er der knyttet en »litteratur« til den, nemlig visse typer folkeeventyr, som omskriver denne situation, fx Espen Askefis-myten. De har et udgangspunkt i den hårde realerfaring om mangelen og undertrykkelsen, men et

løsningspunkt i en ideologisk nødtvungen mystifikation af den.

I skæmteeventyrene, som ofte har en proletarisk bysituation som udgangspunkt, er denne mystifikation erstattet af en art anarkistisk protestudtryk – en tagen gas på borgerskabet. *Till Uglspil* er en videreførelse af typen.

Se Dieter Richter/Johs. Merkel: *Märchen, Phantasie und sociales Lernen* (især kap. II, 2, s. 44ff.) og Anker Gemzøe: *Faustus og historien* i Poetik 22.

4. Steen Busk m.fl.: *Klassestrukturen i Danmark*. Se også kapitlet om pigebøger.

5. Per Fibæk Laursen og Birgitte Simonsen: *Uddannelse og samfund* (s. 51ff.).

6. Om disse historiske forhold, se for facts: Inger Simonsen: *Den danske børnebog i det 19. århundrede* (her s. 170ff.), Vibeke Stybe: *Fra Askepot til Asterix* (1974) (her s. 171ff. og s. 101ff.) og Hanne Marie Svendsen: *Dansk børnelitteratur i det 20. århundrede*. I Sv. Møller Kristensen, Preben Ramløv og Inge Cramer m.fl.: *Litteratur for børn og unge* (1973).

7. *Jan*-bøgerne er et dansk eksempel på dette. De har endnu i deres første udgivelserforløb (fra 40'erne-60'erne) en yderligt udspilet dannelsesromanramme, der forsvinder med 70'ernes udgivelse af serien, hvor de endeligt overgår til denne periodes »kroniske« serieform).

8. Den tilsyneladende ophævelse af kønspecialiseringen, som sker i 60'ernes ungdomslitteratur, viser sig samtidig i seriebøgerne, hvor man i stedet for pige- og drengbøger får en »unisex«-variant med en blandet gruppe som type.

9. Inger Simonsen s. 210ff

10. Se *Uddannelse og samfund*.

11. *Uddannelse og samfund*. Peter Wivel: *Slaveanstalten* 1972.

12. En ungdomskommission afgiver en

række betænkninger o. 1950. I 1965 ned sættes en ny kommission. Betænkning nr. 559, *Samfundet og ungdommen*.

13. Se *Uddannelse og samfund*.

14. Hugo Hørlych Karlsen: *Realisme og realitet*.

15. Se Egon Clausen: *Dansk børnelærdom* (s. 8ff.) og Lissi Ørvad Andersen m.fl.: *Tegneserier* (s. 28f.).

16. Se kap. om skolelærerlitteratur.

17. Niels Mors: *Den nyere samfundskritiske ungdomsbog i Sverige*.

18. Analyse heraf: BIXEN nr. 3, 1975.

19. De triviallitterære former udviser mere kontant repressive mønstre, omend der er tale om varianter af samme ideologiske grundstruktur. Ofte er her realsituationen gennem forskydning transformeret over i et irrealt rum, hvor modsætningerne lader sig harmonisere uden at korrigeres af læsernes realerfaring. Noget tilsvarende med en mere kontant repression i mønster og i indhold ser man i en institutionsgenre, nemlig læse-let-bøgerne, som er udviklet som led i optrapningen af den kompensatoriske undervisning, der fortrinsvis fungerer over for børn fra arbejderklassen. Denne genre er med 60'ernes forlængede skolegang ekspanderet i en ungdomslitteratur samtidig med, at der bliver givet grønt lys for brugen af triviallitteraturen som læsetræningsmateriale. En kovending fra 50'ernes kulørte kampagne, men fremkaldt af behovet for funktionalitet. Ændringen er symptomatisk for teknokratiseringen.

20. Søren Vinterberg: *Børnelitteraturens udbredelsessystem* (s. 195ff.). I Pil Dahlerup m.fl.: *Børn Litteratur Samfund*.

21. Niels Mors.

22. Wernstrøm er ikke medtaget i denne sammenhæng, idet hans bøger er udtryk for et åbent socialistisk alternativ til denne

type bl.a. i form af omfunktioneringer af de gængse forløb og temaer. Hans bøger er ikke blot centrale. De betegner et afgørende skred i genrens udvikling, som sætter ind med den udvikling af en socialistisk børnelitteratur, der sker som led i den samfundsmæssige situation, der opstår o. 1970. Se kapitlet om denne litteratur.

23. Dog tenderer også ungdomsromanerne, i sammenhæng med at de samfundsmæssige modsætninger manifesterer sig stærkere, i retning af at gå i hårdknude. Et udtryk for at genren ikke er et tilstrækkeligt egnet redskab til at besvare tilstanden (jvf. analysen af *Lasse Petersen* s. 308). Udvejsløsheden i teksten er et udtryk for udvejsløsheden i og blokering af det foran skitse-rede mellemlagsstandpunkt som socialt og ideologisk harmoniseringsmedium. Se om nyrealismen: Hugo Hørlych Karlsen.

24. BIXEN nr. 6, 1974.

25. Reimut Reiche: *Sexualitet og klassekamp*. Tavs Folmer Andersen: *Scrap-bog*. Se også artiklen her: *Drift, samfund, hverdag* (s. 340).

26. Flemming Mouritsen i Sv. Møller Kristensen / Preben Ramløv s. 49ff.

27. Se Ove Kreisberg: *Accept og tilpasning* i Thøger Birkelands forfatterskab. I Pil Dahlerup m.fl.: *Børn Litteratur Samfund* (s. 73f.).

28. En ganske tilsvarende struktur og tematik ses i *Charlotte* af Jytte Lyngbirk. Her er skurkene tydeligere endnu proletardæmoniseringer og den etablerede ordens redskaber i ét. Jvf. Fl. Mouritsen (s. 52 og s. 60).

29. Se det følgende kapitel om samfundskritisk ungdomslitteratur.

30. Bl.a. heri adskiller den sig fra de trivial-

litterære tekster, der har en profil mod proletarungdommen fx *commando-serier*, *seriebøger* mv. De har den samme strukturelle og ideologiske skabelon i en mere stift ritualiseret og produktionaliseret form. Hvor mellemlagssituationen i sig selv er mystificeret og forskudt fra produktionssfæren og derfor lader sig tematisere direkte – dér sker der i disse tekster en forskydning over i et ikke-realt rum (krimi-, krigs- eller westernland). Denne derealisation medfører, at fremstillingen ikke korrigeres af læserens realerfaringer, selv om der er tale om en ideologisk transformation af hans samfundsmæssige situation. I dette rum likvideres »truslerne« direkte (dvs. at der i læserpositionen bliver tale om en selvlikvidering, idet det er læserens egne udisciplinerede, undertrykte behov og hans klassesituation, der dæmoniseres og kriminaliseres). Et andet træk, der hænger sammen hermed og er udtryk for en klassebestemt forskel, kan man sikkert se i, at hvor *Farlig fredag* er aggressionsforskrækket (og behovsudskydende), dér giver de triviallitterære aggressionen et friløb. Det kan ses som et udtryk for besvarelse af karakteristisk forskellige socialisationssituationer.

Se ang. aggression: Jens Hougaard: *Dansk psykologtidsskrift*, (okt. 74).

31. Se om lærlingesituationen: *Lærlinge-rapporten* og *Hvad en lærling kan bruges til*.

32. Se også her s. 31. Det eneste sted hvor fagbevægelsen er nævnt og netop som regulator af dette forhold.

33. Dette forhold er helt eksplicit i *Jørgen læredreng* (1955) (fx s. 25).

34. Jvf. de aktuelle konflikter, som netop er udløst af den endnu videre drevne udvikling, der truer faget med total likvidering.

35. *Kammerater* vil være givende i en analyse, idet den slutter i en uigennemskuet og uløselig kriseoplevelse, fortolkningerne og ideologiseringen er gået i skred og tekstens brudflader bliver symptomatiske. Mens der i *Jeg melder mig ud* sker en vis ideologisk stabilisering, kan man muligvis i *Kammerater* se en tendens mod den udvejsløshed som præger 70'ernes ungdomslitteratur. Se kapitlet om 70'ernes samfundskritiske ungdomslitteratur.

36. Stig Malmberg: *Varfor måtte man altid* har samme tema og struktur som *Jeg melder mig ud*, ligesom de to forfattere har samme baggrund – typograf og senere faktor (se Niels Mors' speciale s. 96).

37. En udvikling, der som sin anden side har en dequalificerende effekt over for de dele af arbejderklassens børn, der er »kalkuleret« som ufaglært arbejdskraftreserve (jvf. PP II). Det er den fortabelse der truer Anders. Jvf. også de nye matematik- og læsesystemer, som kan have den effekt at de »dygtige« bliver dygtigere og de »dårlige« bliver dårligere.

38. Klassebestemte forskelle i funktion viser sig ved, at hvor den mellemlagsrettede ungdomslitteratur forholder sig til dette felt som et angstgrundlag og åbner for en frelse gennem tilpasning, dér forholder triviallitteraturen sig kontant (lov og orden) disciplinerende til det.

39. Fx Socialforskningsinstituttets undersøgelser. Bl.a.: Bente Ørum: *Social baggrund, intellektuelt niveau og placering i skolesystemet og kønsforskelle blandt skoleungdom*. E.J. Hansen: *Ungdom og uddannelse*. Desuden Edv. Befring: *Ungdom i et bysamfund*. 1972.

40. Fx nævnte: *Samfundet og ungdommen*.

41. Nævnte: *Uddannelse og samfund*. Peter Wivel: *Slaveanstalten* (1972), Drengene fra Barbiana: *Brev til en lærerinde* (1971).

42. Se eksempel på et sådant forløb: Hugo Hørlych Karlsen: BIXEN nr. 5, 1973 (s. 26).

43. Se Poul-Erik Tindbæk: *Arbejderuddannelse og klassekamp* (spec. s. 52ff.). Oscar Negt: *Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring*. O. Negt/A. Kluge: *Offentlighed og erfaring*. Sergej Tretjakov: *Ordet er blevet til handling*. Ralf Pittelkow: *Offentlighed – modoffentlighed*. Per Brask: *Lærningeteater i Vesttyskland* i Hug! nr. 4, 1975. Erik Thygesen: *Folkets røst*.

44. Disse forhold kunne fx undersøges i undervisningssammenhæng.

45. Se Egon Clausen: *Dansk børnelærdom* (s. 18). Pil Dahlerup: *Historiske børnebøger* (s. 94) i *Børn Litteratur Samfundskritik*.

Litteratur

Leo Andersen og Katrin Hjort: *Den danske folkeskoles udvikling frem til 1958* (fagtryk 1975).

Lissi Ørvad Andersen m.fl.: *Tegneserier* (GMT 1973).

Tavs Folmer Andersen: *Scrap-bog* (Røde Hane 1974).

Edv. Befring: *Ungdom i et bysamfund* (Oslo 1972).

BIXEN. Tidsskrift om miljøer og medier for børn og unge (1973ff.).

Drengene fra Barbiana: *Brev til en lærerinde*. Oprindeligt italiensk 1971.

Peter Brückner: *Kapitalismens socialpsykologi* (1975).

Steen Busk m.fl.: *Klassestrukturen i Danmark 1870-1920* (Den jyske Historiker nr. 3-4, 1974).

Inge Cramer m.fl.: *Litteratur for børn og unge* (1973).

Egon Clausen: *Dansk børnelærdom* (Røde Hane 1974).

- Pil Dahlerup m.fl.: *Børn Litteratur Samfund* (1972).
- Pil Dahlerup m.fl.: *Børn Litteratur Samfundskritik* (1975).
- Lena Dalgaard: *Familiens udvikling og funktion under kapitalismen* (Eget forlag 1974).
- E.J. Hansen: *Ungdom og uddannelse* (1971).
- Harriet Holter (m.fl.): *Familien i klasse-samfundet* (Oslo 1975).
- Kurt J. Huch: *Indøvelse i klasesamfundet* (1975).
- Hug! (Tidsskrift 1975ff.) (Tiderne skifter). *Hvad en lærling kan bruges til*. Faglig Ungdom Odense (1972).
- Hugo Hørlych Karlsen: *Realisme og realitet* i Poetik nr. 23 (1975).
- Sv. Møller Kristensen / Preben Ramløv: *Børne- og ungdomsbøger* (1974).
- Per Fibæk Laursen / Birgitte Simonsen: *Uddannelse og samfund* (Unge pædagoger B. 10. 1975).
- Lærligerapporten*. Faglig Ungdom Aarhus (Modtryk 1972).
- Petra Milhoffer: *Familie og klasse* (1975).
- Niels Mors: *Den nyere samfundskritiske ungdomsbog i Sverige* (Utrykt speciale 1975).
- Oscar Negt: *Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring* (RUC 1975).
- O. Negt / A. Kluge: *Offentlighed og erfaring* (GMT 1975).
- Ralf Pittelkow: *Offentlighed – modoffentlighed* i Hug! nr. 1 (1974).
- Reimut Reiche: *Sexualitet og klassekamp*. (Pax 1971).
- Dieter Richter/Johs. Merkel: *Märchen, Phantasie und soziales Lernen* (Basis Verlag 1974).
- Dieter Richter / Jochen Vogt: *Die heimlichen Erzieher* (Rowohlt 1974).
- Samfundet og ungdommen*. Betænkning nr. 559.
- Inger Simonsen: *Den danske børnebog i det 19. århundrede* (1966).
- Vibeke Stybe: *Fra Askepot til Asterix*. (Munksgaard 1974).
- Hanne Marie Svendsen: *Dansk børnelitteratur i det 20. århundrede*. I Sv. Møller Kristensen / Preben Ramløv. Inge Cramer m.fl.: *Litteratur for børn og unge* (1973).
- Erik Thygesen: *Folkets røst* (Tiderne skifter 1974).
- Poul Erik Tindbæk: *Arbejderuddannelse og klassekamp* (Fagtryk 1975).
- Sergej Tretjakov: *Ordet er blevet til handling* (Tiderne skifter 1975).
- Peter Wivel: *Slaveanstalten* (1972).
- Bente Ørum: *Social baggrund, intellektuelt niveau og placering i skolesystemet* (1971).
- Bente Ørum: *Kønforskelle blandt skoleungdommen* (1973).